

בס"ד

COVENANT & CONVERSATION

RABİ LORD JONATHAN SACKS ל"צ"ל İLE
ETİK ÜZERİNE DENEMELER

Covenant & Conversation yazılarına yönelik cömert sponsorlukları için **Wohl Legacy**'ye teşekkürlerimizle

Kutsiyet Ahlakı

Tetsave

Tetsave *peraşı*yla birlikte Yahudiliğe yeni bir kavram girmektedir: *Torat Koanim*; Koen'in dünyası ve düşünce yapısı. Hızlı bir şekilde, bu kavram, Yahudiliğin merkezi bir boyutu haline gelmektedir. Tora'nın sıradaki kitabı olan Vayikra'ya hâkim olan konu budur. Şimdiye kadarsa, Koenler, Tora'da sadece önemsiz bir mevcudiyete sahipti.

Bu haftaki *peraşa*, Yahudi halkı içinde kalıtsal bir elit tabaka – Aaron ve onun erkek soyu – ve bu tabakanın Kutsal Mekân'daki yüksek görev rolüne sahip olması fikriyle olan ilk karşılaşmamızı işaretlemektedir. Tora'nın, *görev giysileri* hakkında konuştuğunu ilk kez görüyoruz. Bunlar, Koenlerin ve Koen Gadol'un, Kutsal Mekân'da görev yaparken giyecekleri giysilerdi. Aynı şekilde, bu giysiler hakkında kullanılan ifadeyle de ilk kez karşılaşlıyoruz: *lehavod ultiferet*, "onur ve güzellik için" (Şemot 28:2). Bu noktaya kadar, görkem veya onur anlamında *kavod*, yalnızca Tanrı'ya atfedilmişti. *Tiferet* ise – bu sözcüğün Tora'da karşımıza çıktığı ilk yer burasıdır. Bu, Yahudiliğin yepyeni bir boyutunu başlatmaktadır: estetik.

Tüm bu olgular, önceki bölümlerin konusunu teşkil eden *Mişkan*'la, Kutsal Mekân'la ilintilidir ve sonsuz Tanrı'ya sonlu mekân içinde bir "ev" yapma projesinden türemektedir. Ancak benim burada sormak istediğim soru şu: bunların *ahlakla* herhangi bir ilgisi var mıdır? Ya Bene Yisrael'in sürmeye davet edildikleri yaşam türü ve bireylerin birbirleri arasındaki ilişkiyle? Eğer varsa, bunların ahlakla olan bağlantıları nedir? Ve acaba Koenlik kurumu neden anlatımın özellikle bu noktasında ortaya çıkmaktadır?

Yahudilikte dini yaşamı genellikle iki boyuta ayırma eğilimi vardır. Bir tarafta Koenlik ve Kutsal Mekân, diğer tarafta ise peygamberler ve halk vardır. Koenler, halkla Tanrı arasındaki ilişkiye – *mitsvot ben adam leMakom* – odaklanırlar. Peygamberler ise halkın kendi içinde birbiriyle olan ilişkilerine – *mitsvot ben adam lehavero* – yoğunlaşırlar. Koenler ritüellere nezaret ederler, peygamberlerse etik konusunda konuşurlar. Bir grup kutsiyetle ilgilenir, diğeri erdemle. İyi olmak için kutsal olmanız gerekmez. Kutsal olmanız için iyi olmanız gerekir, ama bu sadece bir giriş koşuludur ve

kutsal olmanın esas mahiyeti değildir. Moşe'yi bebekken kurtarmış olan Paro'nun kızı iyiydi, ama kutsal değildi. Bunlar birbirinden ayrı iki fikirdir.

Bu yazıda işte bu algılayış biçimine meydan okumak istiyorum. Koenlik ve Kutsal Mekân sadece manevi değil, ahlaki de bir fark yaratmıştır. Bunu nasıl yaptıklarını anlamak yalnızca tarih hakkındaki anlayışımız için değil, günümüzde hayatımızı nasıl süreceğimiz konusunda da önemlidir. Bunu, yakın dönemde ahlaki psikoloji alanında gerçekleştirilen bazı önemli deneysel çalışmalara bakarak görebiliriz.

Başlangıç noktamız, Amerikalı psikolog Jonathan Haidt ve kitabı *The Righteous Mind*.¹ Haidt, çağımızın laik toplumlarında ahlaki duyarlılık *yelpazemizin* çok dar bir hal aldığı önermesinde bulunur. Bu gibi toplumlara WEIRD adını verir. Haidt, “tuhaf” anlamına gelen bu sözcüğü “**W**estern, **e**ducated, **i**ndustrialised, **r**ich and **d**emocratic” (Batılı, eğitilmiş, sanayileşmiş, zengin ve demokratik) ifadesinin baş harflerinden oluşturmuştur. Söz konusu toplumlar, demektir Haidt, daha geleneksel kültürleri, kaskatı, dar görüşlü ve baskıcı olarak görme eğilimi gösterirler. O geleneksel kültürlerle mensup insanlar da Batılıları, ahlaki yaşamın zenginliğini büyük ölçüde terk etmiş olmaları açısından tuhaf olarak görmeye meyillidirler.

Ahlak konusunun dışından bir örnek vermek gerekirse: Bir asır önce çoğu İngiliz ve Amerikalı (Yahudi olmayan) ailelerde, akşam yemeği, resmi, sosyal bir olaydı. Aile birlikte yemek yer ve herkes sofrada hazır olana kadar yemeye başlamazdı. Yemek üzere oldukları yiyecekler için Tanrı'ya şükrettikleri bir duayla başlardı. Sofradakilere veya kendilerine yemek servisi yaparken belli bir düzen izlenirdi. Sofra etrafındaki konuşmalar belli teamüllerce düzenlenirdi. Konuşabileceğiniz, tartışabileceğiniz şeyler olduğu gibi, uygunsuz addedilen başka konular vardı. Günümüzde bu tamamen değişmiş durumdadır. Birçok İngiliz evinde bir yemek masası bulunmamaktadır. Yakın zamana ait bir anket, İngiltere’de yenen tüm yemeklerin yarısının tek başına yendiğini ortaya koymuştur. Aile fertleri eve farklı zamanlarda gelmekte, buzluktan bir yemek alıp mikrodalga fırında ısıtmakta ve onu televizyon veya bilgisayar karşısında yemektedir. Bu bir öğünü yemek değil, seri bir şekilde otlamaktır.

Haidt’in ilgisini çeken, Amerikalı öğrencilerinin, ahlaki, biri zarar vermekle diğeri de adil olmakla bağlantılı olan iki ilkeye indirgedikleri gerçeği olmuştu. Zarar konusunda, “Gücün, uygar bir toplumun herhangi bir mensubuna karşı, onun isteğine karşı haklı bir şekilde uygulanabileceği tek gaye, başkalarına zarar verilmesini önlemektir”² demiş olan John Stuart Mill gibi düşünüyorlardı. Mill için bu siyasi bir ilkeydi, ama ahlaki bir ilke haline gelmişti: eğer yapmak istediğimiz bir şey başkalarına zarar vermiyorsa, o zaman ahlaki olarak onu yapma hakkına sahibiz.

Diğer ilke ise adil olmaktır. Neyin adil olduğu ve neyin olmadığı hakkında hepimiz aynı fikre sahip değiliz, ama hepimiz adaletin temel kurallarını önemseriz: bazıları için doğru olan herkes için doğru olmalıdır, size yapılmasını isteyeceğiniz şeyleri yapın, kuralları kendi çıkarınıza olacak şekilde eğip bükmeyin, vesaire. Birçok kez küçük bir çocuğun telaffuz ettiği ilk ahlaki cümle “Bu adil değil” olmaktadır. En iyi bilinen çağdaş hakkaniyet ifadesini John Rawls formüle etmişti: “Her bir kişinin, herkes için benzer bir özgürlük sistemiyle uyumlu olan en geniş kapsamlı temel özgürlükler sistemine eşit hakkı vardır.”³

Bunlar, WEIRD insanların düşünme şekilleridir. Eğer adilse ve zarar vermiyorsa, o zaman ahlaki olarak sakınca yoktur. Ancak – ve Haidt’in anlatmak istediği temel nokta budur – dünya

¹ Jonathan Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion* [Dürüst Akıl: İyi İnsanlar Neden Siyaset ve Din Tarafından Bölünür], New York: Pantheon Books, 2012.

² *On Liberty and Other Writings* [Özgürlük Üzerine ve Diğer Yazılar (LIBERUS, 2021)], ed. Stefan Collini, New York: Cambridge University Press, 1989, s. 13.

³ *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Belknap Press, 2005, s. 60 [Bir Adalet Teorisi (Phoenix Yayınevi, 2021)].

çapında, WEIRD olmayan kültürlerin anladıkları şekliyle, ahlaki yaşama dair bundan başka en az üç boyut daha vardır.

Bunlardan biri, sadakat ve onun aksi olan ihanettir. Sadakat, ailem, ekibim, dindaşlarım ve vatandaşlarım için, kısacası beni olduğum kişi yapmaya yardımcı olan gruplar için fedakârlıklar yapmaya hazır olduğum anlamına gelir. Onların çıkarlarını ciddiye alırım ve sadece kendi kişisel çıkarlarımı düşünmem.

Bir başka boyut, otoriteye saygı ve bunun aksi olan düzen karşıtlığıdır. Bu olmadan hiçbir kurumun, hatta belki de hiçbir kültürün var olması mümkün değildir. Talmud bunu, Yahudiliği kabul etmek amacıyla Hillel'e gelen bir kişiyle ilgili ünlü hikâyeye örnekler. Bu kişi, Hillel'e "Beni, Sözlü Tora'yı değil de yalnızca Yazılı Tora'yı kabul etmem koşuluyla Yahudi yap" der. Hillel ona İbranice öğretmeye başlar. İlk gün ona *alef-bet-gimal* öğretir. Ertesi gün aynı harfleri *gimal-bet-alef* şeklinde öğretir. Adam "Dün bana bunun aksini öğretmiştin" diye itiraz eder. Hillel cevap verir: "Görüyorsun ya, *alef-bet* öğrenmek için bile bana güvenmek durumundasın. Dolayısıyla Sözlü Tora konusunda da bana güvenmelisin" (Şabat 31a). Okullar, ordular, mahkemeler, mesleki birlikler, hatta spor bile, otoriteye saygı gereğine bağlıdır.

Üçüncü boyut, müzakereye kapalı saydığımız belli başlı değerleri koruyucu bir çitle çevirme gereğinden doğar. Bu değerler onlara karşı canımızın çektiği şekilde davranmamıza açık değildir. Bizim *mukaddes*, dokunulmaz, hafife alınamaz ve ihlal edilemez addettiğimiz şeylerdir bunlar.

Acaba sadakat, saygı ve kutsiyet boyutları neden Batı'daki liberal elitler tarafından benimsenen tipik dünya görüşünde kilit ahlaki temellerden biri olarak kabul edilmemektedir? Bu sorunun en temel cevabı şöyledir: WEIRD toplumlar, kendilerini, dış müdahaleye mümkün olan en asgari düzeyde açık olacak şekilde esas olarak kendi çıkarlarının peşinde olma amacını taşıyan otonom bireylerden oluşmuş gruplar olarak tanımlamaktadır. Bu bakışa göre, her birimiz, kendi istekleri, ihtiyaçları ve arzuları olan, kendi kendine karar veren bir bireydir. Toplum, bizim veya başka insanların yaşamlarına mümkün mertebe karışmaksızın bu arzuları elde etme arayışımıza izin vermelidir. Bu amaçla, barış içinde bir arada var olmamıza olanak sağlayan haklar, özgürlük ve adalet ilkelerini geliştirdik. Eğer bir eylem adil değilse veya başka birinin acı çekmesine yol açıyorsa, ahlaki olarak onu kınamaya hazırız; ama hepsi bu ikisiyle sınırlıdır.

Sadakat, saygı ve kutsiyet; piyasa ekonomisi ve liberal demokratik siyaset üzerine kurulu laik toplumlarda doğal olarak gelişip serpilerek değerler değildir. Piyasa, sadakati aşındırır. Şimdiye kadar kullanagelmış olduğumuz ürünle kalmayıp, onu daha iyi, daha ucuz, daha hızlı ve daha yeni bir ürünle değiştirmeye davet eder bizi. Sadakat, piyasa kapitalizminin "yaratıcı yıkımının" ilk kurbanıdır.

Otorite simalarına – siyasetçiler, bankacılar, gazeteciler, kurum başkanları – yönelik saygı, onlarca yıldır düşüş halindedir. Güvenin kaybı ve hürmetin ölümü sürecinden geçmekteyiz. Pink Floyd'un 1979 yılına ait "Hiçbir eğitime ihtiyacımız yok, hiçbir düşünce kontrolüne ihtiyacımız yok" şeklindeki amentüsüyle yetiştirilmiş biriyle başa çıkmakta, sabır küpü Hillel bile zorlanırdı herhalde.

Kutsiyete gelince; o da kaybedilmiş durumdadır. Evlilik artık kutsal bir taahhüt, bir akit olarak değil, en iyi ihtimalle bir sözleşme olarak görülmektedir. Hayat bile, başlangıcında talep üzerine kürtaj ve bitiminde "yardımlı ölümün" yayılmasıyla birlikte kutsiyetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Sadakat, saygı ve kutsiyeti kilit ahlaki değerler haline getiren, otonom bireylerden oluşan bir grup değil, *ahlaki bir toplum yaratıyor olmalarıdır*. Sadakat, bireyi gruba bağlar. Saygı, insanların ekipler halinde etkin bir şekilde işlev görmelerine olanak sağlayan otorite yapıları yaratır. Kutsiyet insanları ortak bir ahlaki evren içinde birbirine bağlar. Kutsiyet, kişinin şahsi benliğinden daha büyük olan âleme girdiği yerdir. Bir cemaat halinde bir araya gelme eyleminin ta kendisi bizi, şahsi kimliğimizi grubun kimliğiyle kaynaştırdığımız bir aşmışlık duygusunun içine yükseltebilir.

Bu ayrımı bir kez anladıktan sonra, Bene Yisrael'in ahlaki evrenlerinin zaman içinde nasıl değişime uğradığını da görebiliriz. Avraam, Tanrı tarafından "Çocuklarına ve soyuna, adil ve doğru olanı (*tsedaka umışpat*) yaparak A-Şem'in yolunu korumalarını öğretmesi" (Bereşit 18:19) için seçilmişti. Avraam'ın kâhyasının, Yitshak için bir eş seçerken aradığı nitelik, *hesed*, yani şefkatti. Bunlar peygamberliğin öne çıkardığı kilit erdemlerdir. Yirmeyau'nun Tanrı adına söylediği gibi:

"Bilge bilgeliğiyle övünmesin, kuvvetli kuvvetiyle övünmesin, zengin zenginliğiyle övünmesin. Övünen sadece şunla övünsün: Beni idrak edip bilmekle, çünkü Ben, A-Şem, yeryüzünde şefkat, adalet ve dürüstlük (*hesed, mişpat utsdaka*) ifa ederim; zira bunları arzularım" (Yirmeyau 9:22-23).

Şefkat, zararın aksi olan ilgi ve önemsemenin dengidir. Adalet ve dürüstlük, hakkaniyetin belirli şekilleridir. Başka bir deyişle, peygamberlerin öne çıkardıkları erdemler, Batının liberal demokrasilerinde hüküm sürenlere yakındır. Bu, İbrani kutsal kitabının Batı üzerindeki etkisinin küçük bir parçasıdır, ama bu konu başka bir zamana bırakılması gereken başka bir hikâyledir. Esas nokta, şefkat ve hakkaniyetin, bireyler arasındaki ilişkilerle ilgili olduğudur. Sinay'a kadar Bene Yisrael, her ne kadar Mısır'daki kölelik ve oradan çıkışı yaşamış aynı geniş ailenin parçaları idiyseler bile, esas olarak sadece birer bireydiler.

Sinay Dağı'ndaki vahyin ardından, Bene Yisrael artık akitle birleşmiş bir halk haline gelmiştir. Bir hükümdarları vardı: Tanrı. Yazılı bir anayasaları vardı: Tora. "Bir Koenler krallığı ve kutsal bir ulus" (Şemot 19:6) haline gelmeyi kabul etmişlerdi. Ne var ki, Altın Buzağı olayı onların bir ulus olmanın ne anlama geldiğini henüz tam olarak anlamadığını gösterdi. Orada bir grup gibi hareket etmişlerdi. "Moşe halkın *kontROLSÜZCE hareket ettiğini*, Aaron'un onların *kontrolden çıkmalarına* izin verdiğini ve böylece düşmanları için bir alay konusu haline geldiklerini gördü" (Şemot 32:25). İşte Kutsal Mekân ve Koenlik, bu krize cevap olarak gelmişti. Bunlar Yahudileri bir ulus haline getirmiştir.

Kutsal Mekân'da Koenler tarafından, *le-kavod*, "şeref için" giydikleri özel giysileriyle gerçekleştirilen ibadet, *saygı* ilkesini tesis etmiştir. Mişkan'ın kendisi, *mukaddes* ilkesinin cisimleşmiş haliydi. Kampın ortasındaki konumuyla, Kutsal Mekân ve oradaki ibadet, Bene Yisrael'i, merkezi Tanrı olan bir daire haline dönüştürmüştü. Ve her ne kadar İkinci Bet Amikdaş'ın yıkılışından sonra artık bir Kutsal Mekân ve orada işlev gören bir Koenlik kurumu kalmadıysa da, Yahudiler aynı işlevi yerine getiren alternatifler bulmuşlardır. *Torat Koanim*'in Yahudiliğin içine getirdiği şey, Yahudilerin bir ulus olarak birlikte yürüdükleri ve dans ettikleri kutsiyet koreografisi ve saygı olmuştur.

Konuyla ilgili başka iki araştırma bulgusu daha vardır. Richard Sosis, on dokuzuncu yüzyıl süresince, bazıları dindar bazıları laik olan çeşitli gruplar tarafından gönüllü olarak oluşturulmuş bir dizi cemaati incelemiştir. Dindar cemaatlerin, laik mukabillerinkinin *dört katından fazla* ortalama ömre sahip olduğunu keşfetti. Dini boyutta, bir cemaati ayakta tutma açısından önemli, hatta elzem olduğu açıkça görülen bir şeyler vardır.⁴

Şimdi, dikkate değer sinirbilimsel delillere dayanarak, seçimlerimizi mantıktan ziyade duyguya dayanarak yaptığımızı da bilmekteyiz. Duygusal merkezleri (özellikle de ventromedial prefrontal korteks) hasar görmüş insanlar, alternatifleri büyük bir ayrıntıyla analiz edebilmekte, ama iyi kararlar verememektedirler. İlginç bir deney, etik üzerine yazılmış akademik kitapların, başka felsefe dallarındaki kitaplara göre kütüphanelerden daha sık çalındığını veya hiç iade edilmediğini açığa

⁴ "Religion and Intragroup Cooperation: Preliminary Results of a Comparative Analysis of Utopian Communities," ["Din ve Grup İçi İşbirliği: Ütopyacı Cemaatlerin Karşılaştırmalı Bir Analizi"] *Cross Cultural Research* 34, no. 1 (2003), s. 11-39.

çıkarmıştır.⁵ Başka bir deyişle, ahlaki muhakeme alanında uzman olmak bizi daha ahlaki hale getirecek diye bir kural yoktur. Muhakeme, çoğu kez, duygusal temelde yapmış olduğumuz tercihleri makul kılmakta kullandığımız bir araçtan ibaret kalmaktadır.

Bu da, Kutsal Mekân'daki ibadetin estetik boyutunun varlığını açıklamaktadır. Bu ibadetin, güzelliği, vakarı ve asaleti vardı. Bet Amikdaş döneminde müziği de vardı. Mezmurları şarkılar halinde söyleyen Levi koroları vardı. Güzellik, duyguya hitap eder ve duygu da ruha hitap ederek bizi, mantık ve muhakemenin yapamayacağı yollarla, sevgi ve huşu zirvelerine yükseltir, egonun dar sınırlamalarının ötesinde, merkezi Tanrı olan dairenin içine götürür.

Kutsal Mekân ve Koenlik, Yahudi yaşamına, *keduşa*, yani kutsiyetin ahlakını getirmiş ve bu da, bir huşu ortamı yaratmak suretiyle, sadakat, saygı ve kutsiyet değerlerini ve halkın, içinde barınan Tanrısal Mevcudiyetin bu simgelerine bir kez sahip olduktan sonra hissettiği tevazuu güçlendirmiştir. Rambam'ın *Şaşırmışlar İçin Kılavuz* adlı eserindeki ünlü bir bölümde (III:51) yazdığı gibi, bizler, bir kralın huzurundayken, dost veya aile çevresinde olduğumuz zamanki gibi hareket etmeyiz. Kutsal Mekân'da insanlar, Kral'ın huzurunda olduklarını hissediyorlardı.

Huşu; ritüel, seremoni, görgü ve nezaket kurallarına güç verir. Otonom bireyleri kolektif sorumluluğa sahip bir gruba dönüştürür. Sadakat olmadan, bir ulusal kimliği, hatta bir evliliği dahi idame ettiremezsiniz. Otorite simaları olmadan, ardışık nesilleri birbiriyle kaynaştıramazsınız. Kutsiyet duygusu olmadan, müzakereye açık olmayan insanlık haysiyetini savunamazsınız. Peygamberlerin öne çıkardıkları adalet ve şefkat temelli ahlakın, Koenlerin kutsiyet ahlakı ile tamamlanması, işte bu nedenle gerekliydi.

ŞABAT SOFRASI İÇİN SORULAR

1. Sizce halk için hangisi daha önemli bir rol oynamıştır, Koenler mi, Peygamberler mi?
2. Estetik (fiziksel güzellik, müzik vs.) bizi Tanrı'ya nasıl daha yakın hale getirir?
3. Koenlik ve Kutsal Mekân, halk içinde sadakat ve saygı değerlerini *keduşa* kavramı yoluyla nasıl güçlendirmiştir?

www.RabbiSacks.org

[f](#) [t](#) [@](#) [v](#) [@RabbiSacks](#)

The Rabbi Sacks Legacy Trust, PO Box 72007, London, NW6 6RW • +44 (0)20 7286 6391 • info@rabbisacks.org

© Rabbi Sacks • All rights reserved

⁵ Jonathan Haidt, *The Righteous Mind*, a. 89.